

Синиша Мишић*Филозофски факултет Универзитета у Београду**Међународни центар за православне студије, Ниш - Србија**e-mail: simisic@f.bg.ac.rs***ОСНИВАЊЕ ЗЛЕТОВСКЕ ЕПИСКОПИЈЕ 1347. ГОДИНЕ¹**

Апстракт: Предмет рада је оснивање Злетовске епископије 1347. године. Цар Душан и српска православна црква приступили су овом чину да би првопрестолна скопска митрополија добила суфрагану епископију и да би се територијално повезале старе српске епархије (скопска) са новима (Сер, Мелник, Зихна). Седиште епископије смештено је у манастиру Лесново, које је 1341. године подигао деспот Јован Оливер. У смутним временима, између 1365. и 1381. године, Злетовска епископија је укинута, њено подручје је припало Охридској цркви, а епархијско властелинство претворено у властелинство манастира Лесново, који је 1381. године Константин Дејановић вратио Хиландару. У изворима су забележена само два злетовска епископа.

Кључне речи: цар Стефан Душан, Јован Оливер, Лесново, Злетовска епископија, митрополија, епархија, властелинство, српска црква, Хиландар.

Душанова освајања до 1345. године довела су под власт српске државе територију духовне јурисдикције Охридске архиепископије, али и многа подручја под јурисдикцијом Цариградске патријаршије. До освајања Стефана Душана, нова подручја су укључивана у састав Српске православне цркве. Међутим, после Душанових освајања нису сва подручја могла бити припојена српској цркви. Са друге стране, проглашење царства је за последицу имало уздизање српске архиепископије на патријаршијски ранг и увођење митрополитанског система у српској цркви². Сам цар Душан у Лесновској хрисовуљи каже: *подигох сан краљевски на царство и архиепископију на патријарштво и епископије на митрополитства*³. Ова хрисовуља је резултат одлука које су донете на сабору у Скопљу 1347. године. На овом сабору, у доношењу одлуке о оснивању Злетовске епископије учествовали су, поред цара и Јована Оливера, патријарх Јоаникије, охридски архиепископ Никола и скопски митрополит Јован⁴.

Из ове хрисовуље је видљиво да је митрополитански систем у српској цркви већ успостављен и да је Скопска епископија постала митрополија. Митрополит је имао канонско право старања о подручним епископијама и рукополагање подручних

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14–15. век)* ев. бр. 177010 који финансира Министарство просвете и науке РС.

² Јанковић 1985, 63.

³ Новаковић 1912, 676–681; ССА 13 (2014) у штампани (С. Мишић).

⁴ Хрисовуља је датована 1347. годином и индиктом III који не одговара години. Већина истраживача је на основу критике текста закључила да се ради о препису оригинала и да је грешка у индикту, не у години. За сва мишљења види: Славева–Мошин 1988, 151–152.

(суфраганих) епископа. То право је припадало и скопском митрополиту⁵. Дакле, после Душановог крунисања 1346. године у Скопљу у Светој Тројеручици, овај град, катедрална црква и митрополија добили су посебан статус у српској држави као место где је један Немањић досегао највиши степен световне власти. Тиме је скопска митрополија постала најзначајнија митрополија Српске православне цркве. Скопски митрополит је у хрисовуљи неколико пута назван архиепископом, што значи да је био митрополит са одређеном јурисдикцијом, а не титуларни⁶.

Са друге стране, у ово време актуелно је било и питање митрополија Цариградске патријаршије које су припојене српској цркви. То се, пре свега, односило на Серску митрополију и митрополије у градовима Мелнику и Зихни. Тако су се територије између Струме и Месте нашле под јурисдикцијом српског патријарха Јоаникија. Са друге стране, епископије у Струмици, Морозвизду и Велбужду биле су при оснивању под јурисдикцијом Охридске архиепископије и територијално су одвајале српску цркву од Сера, Мелника и Зихне⁷. Овај проблем је било неопходно разрешити. Оснивање Злетовске епископије требало је да реши и питање подручне епископије и још важније питање територијалног повезивања старих и нових епархија Српске православне цркве. Њено потчињавање скопском митрополиту задовољило је потребу за подручном епископијом најважније митрополије, а створена је и територијална веза између Скопља и Сера. Значај Скопске митрополије је овим још јаче истакнут.

Да би се ова одлука реализовала требало је разрешити више проблема. Решење је пронађено у оснивању српске епископије са седиштем у манастиру Лесново који је подигао деспот Јован Оливер 1341. године, а 1342. ктитор је манастир приложио Хиландару. Потврда томе може се наћи у повељи Константина Дејановића, где се каже да је Лесново било хиландарско, али је временом *одступило*, а то је на самрти потврдила и Оливерова деспотица са синовима Крајком и Русином⁸. Цар Душан је свакако морао да обезбеди адекватну надокнаду Хиландару, али се то не спомиње у повељи о оснивању епископије. Пре одлуке о оснивању, која је донета на сабору у Скопљу 1347, извршене су одређене припреме, очито у договору између цара Душана и деспота Јована Оливера, као ктитора Леснова. Оливер је 1346/47. године подигао припрату за потребе култа епископског седишта⁹. Тиме је манастирска црква припремљена за улогу катедралног храма нове епископије. На територији, где је основана Злетовска епископија, раније је постојала Морозвишка епископија, за коју се каже да је запустела. Она је улазила у састав охридске цркве, а њена духовна јурисдикција се простирала над жупама: Славиште, Пијанец, Малешево, Злетово, Козјак и Лукавица¹⁰. Један од разлога што је охридски архиепископ учествовао у доношењу одлуке о оснивању Злетовске епископије јесте то што је била потребна и његова сагласност као архијереја цркве којој је припадала запустела Морозвишка епископија. Овом одлуком је Српска православна црква преузела територију једне епископије Охридске архиепископије. На све ово је пристао охридски архиепископ Никола. Овим је постигнуто и територијално повезивање између старих и нових епархија српске цркве, и то преко Пијанеца и

---

5 Види: Грујић 1932, 38; Јанковић 1985, 64.

6 Јанковић 1985, 66.

7 Благојевић 2000, 370.

8 Новаковић 1912, 454; Томовић 1977, 90.

9 Томовић 1977, 89.

10 Грујић 1932, 40–42; Јанковић 1985, 125; Благојевић 2000, 371.

Малешева који се налазе на границама митрополије у Мелнику¹¹. На овај начин је Скопска митрополија преузела као *првопрестолна* улогу спајања и територијалног повезивања старих и нових епархија у Српској православној цркви.

Одлука о оснивању Злетовске епископије донета је на сабору у Скопљу, а записана је у Душановој хрисовуљи из 1347. године. Одређивање манастира Лесново за седиште епископије, уз сагласност и сарадњу ктитора, имало је као последицу и то да су манастирски поседи постали основа епархијског властелинства. Манастирско властелинство формирао је ктитор деспот Јован Оливер и о томе издао повељу, која нам је остала очувана у ктиторском натпису на мермерном надвратнику изнад западних врата у нартексу и надвратнику јужног портала¹². Манастир је добио следеће поседе: село Лесново и заселак Луково, село Баково са црквом Светог Николе, заселак Глобицу, села Добрево и Древено са црквом Светог Јелисеја, заселак Пештно, цркву Светог Прокопија, катун Влаха, у граду Штипу цркву Светог Николе и 20 кућа, као и 100 перпера годишње од злетовског трга¹³. Властелинство је захватало заокружену територију северно од Злетова уз Злетовску реку до Осоговских планина. Изузетак је атар заселка Глобике који се налази на простору јужно од Злетова, претежно на левој обали Злетовске реке¹⁴.

У Душановој повељи из 1347. године, сви манастирски поседи укључени су у епархијско властелинство новоосноване Злетовске епископије. Поред тога, цар Душан је додао још један број поседа на територији епархије и тако употпунио епархијско властелинство. Прво је приложио запустелу Морозвишку епископију са селом Морозвизд (данас Мородвис)¹⁵. Село Жрновштица (данас Зрновце) настало је на земљишту морозвишком, па се нису могле успоставити међу њима међе, зато је одређено да остану односи из доба грчке власти: да свако држи баштину без обзира на атар. Цар Стефан Душан је у Жрновштици приложио и две воденице и право на половину грчке водавађе¹⁶. Ово је био вредан прилог и по томе што се види да је атар овог села добро култивисан са земљиштем које се наводњавало и тако доносило веће приходе¹⁷. Српски цар је приложио у Пијанецу, око Царевог Села на Брегалници, два села са црквама и већи број ступова и њива¹⁸. Цар је у Штипу приложио Крајимирову *одумрту* воденицу, чији је власник остао без наследника, па је она, после његове смрти, припала владару. Овим прилозима је епархијско властелинство заокружено са главним поседима око Леснова уз Злетовску реку и у Пијанецу уз реку Брегалницу.

Стефан Душан је властелинство Злетовске епархије ослободио обавеза према држави на уобичајени начин од *работа великих и малих*. Епархијски људи и села ослобођени су давања катрана и луча, од позоба и приселице, наметка, приплате, поклона царског, обавеза према граду, службе провода и поклисара, од глобе и поданка, траварине, псара и ђерекара (соколара). Такође, ослобођени су од поноса господског, основних пореза соћа и димнине, као и свих врста десетака од производа

---

11 Благојевић 2000, 371.

12 Томовић 1974, 57.

13 Исто, 57. Успешну убикацију ових поседа давно је извршио Грујић 1932, 40–42. Неке његове непрецизности допунила је Томовић 1977, 91–93. Види и ССА 13 (2014) у штампи (С. Мишић). Зато овде нема потребе за поновним убицањем поседа.

14 Томовић 1977, 93.

15 Новаковић 1912, 676–681; ССА 13 (2014) у штампи (С. Мишић).

16 Исто; Грујић 1932, 41.

17 О наводњавању, види: Мишић 2007, 77–88.

18 Успешну убикацију ових топонима извршио је Грујић 1932, 42.

и стоке. Цар их је ослободио од војске, орања и копања и свих врсти радне ренте¹⁹. Овим ослобађањима од обавеза, епархијско властелинство је добило широка економска имунитетна права, али и у управи, јер се хрисовуљом одређује да људима Злетовске епархије не може овладати ни кефалија, севаст, кнез, судија, глобар, ни прахтор²⁰. Људи Злетовске епархије били су у обавези давања једне крине преводне, као што дају и друге цркве. Крина је шупља мера (запреминска) за житарице и износила је 409,82 литра (308 kg) жита. Она је била обрачунска јединица за плаћање бира у средњовековној Србији, а свака породица је давала цркви 10,33 kg жита. Бир се купио по целој земљи, а купили су га свештеници по својим парохијама²¹. Злетовска епархија је добила и широк судски имунитет: њеним људима је судио епископ, осим у случају царских резервата за које се ишло на царски суд. Глобу за вражду и друге судске глобе узимала је епископија²². Епархијско властелинство је овим имунитетским правима оспособљено да издржава потребе цркве и да буде успешна економија.

У хрисовуљи је одређено да епископија не трпи никакве штете у случају да се деспот Јован Оливер *изневери столу српском*. Ово се морало предвидети због ктиторских права деспота Јована Оливера и његове породице над Лесновом, без обзира на чињеницу да су 1347. године односи са царем Душаном били више него добри. Из исправе је видљиво да је оснивање Злетовске епископије изведено уз сагласност и активно учешће деспота Јована Оливера. Он сам је подигао припрату у Леснову и оспособио цркву за нову намену. Стефан Душан је свом моћном великашу дао изузетно право у Злетовској епископији, а то је да се злетовски епископ не поставља без договора и пристанка деспота Оливера²³. И због ове чињенице, Злетовска епископија била је специфична, а Јован Оливер је добио прилику да утиче на постављање епископа у епископији чија је мисија била да повеже старе српске епархије са новима. И ова чињеница показује Оливерово место и улогу у Душановом царству. Први злетовски епископ био је Јован, насликан у припрати Леснова, али већ 1353. године епископ је Арсеније, који је такође сликан у припрати²⁴. Он је уједно и последњи познати епископ Злетовске епископије. Постоји могућност да је он иста личност са истоименим игуманом Богородице Хтетовске који се помиње у Душановој повељи Хтетову²⁵.

После Душанове смрти 1355. године, а посебно после српске трагедије на Марици 1371. године, политичка ситуација се веома изменила. То се директно одразило и на положај Српске православне цркве. У овим временима нестала је и Злетовска епископија која као одраз царског и патријаршијског програма више није имала могућност да врши улогу због које је основана. На то је свакако утицала и чињеница да су Драгаши, господари ове територије, признали јурисдикцију Охридске архиепископије на својој територији, а измирење Српске и Цариградске цркве, 1375. године, вратило је стање на период пре цара Душана. У овим суморним временима за српску државу и цркву нестала је српска Злетовска епископија. Још је краљ Вукашин од 1365. године држао територије које су некада припадале деспоту Јовану Оливеру.

---

19 Новаковић 1912, 676–681; ССА 13 (2014) у штампи (С. Мишић).

20 Исто.

21 Опширније види: Копривица 2012, 142–147.

22 Новаковић 1912, 676–681; ССА 13 (2014) у штампи (С. Мишић).

23 Исто.

24 Јанковић 1985, 161.

25 Види рад М. Копривице у ССА 13 (2014) у штампи.

Мрњавчевићи су тесно сарађивали са охридским архиепископом Григоријем, па је Злетовска епископија могла најраније тада да буде укинута. После 1371. године Злетово је припало Драгашима (Дејановићима), а Скопље Вуку Бранковићу. Сви наведени политички догађаји су свакако довели до расула и *запустенија* Злетовске епископије.²⁶

Ова епископија свакако не постоји 1381. године, чак се и не помиње у повељи Константина Драгаша Хиландару. Овом исправом, Константин Дејановић потврђује Хиландару манастир Лесново. У повељи, он говори о томе да су код њега дошли преосвештени митрополит и игуман хиландарски и монаси за цркву Светог Архангела која је била хиландарска, али је временом *одступила*, а то је на самрти потврдила и Оливерова деспотица са синовима Крајком и Русином²⁷. После саветовања са мајком, царицом Јевдокијом, враћа цркву Хиландару, како стоји у хрисовуљи светог цара Стефана. Из овога се види да је постојала хрисовуља цара Стефана Душана о даривању Леснова Хиландару 1342. године и да је њу Константин Драгаш имао пред собом, а било му је познато и да је супруга Јована Оливера, деспотица Ана Мара, потврдила на самрти, пред синовима, ту чињеницу. У овој исправи Драгаша, Злетовска епископија се ни не помиње, што значи да је она са историјске позорнице нестала раније, а да је њено епархијско властелинство претворено поново у властелинство манастира Леснова, баш као што је цар Душан, 1347. године, манастирско претворио у епархијско властелинство.

Да је то тако сведочи и повеља Константина Дејановића у којој су наведени сви епархијски поседи из 1347. године, само сада као поседи манастира у Леснову. Он и сам додаје један бројседа, чиме је Лесновско властелинство коначно заокружено. У старим поседима дошло је до одређених демографских промена. Најзанимљивији је случај Глобике, која је у Оливеровој повељи заселак, у Душановој село, а 1381. године опет заселак²⁸. Господин Константин на међи Глобике прилаже селиште Бунаш (данас Бунеш) и поред њега селиште Габрово, која се 1347. године помињу у међама Бакова и Глобике²⁹. У овој области, где је иначе било језгроседа Светог Архангела Михаила, Константин Драгаш је приложио Близанско (данас Близанце) које је насељено после 1347. године, Гребен и Мужково. Гребен је насеље у Лесновској клисури које је, такође, настало после 1347. године³⁰. Ова два примера говоре о демографском расту становништва на Лесновском властелинству. Поред Морозвизда, који је приложио цар Душан, господин Константин је приложио и његове заселке Раковци и Грдовци³¹. До промена је дошло и код влашког катуна на Строји, који је приложио још деспот Оливер, а 1381. године се наводи као селиште *где су власи седели*³². Овај катун је у међувремену нестао, а помињање селишта говори о томе да је имао своје међе и ово је још један доказ о катунима као седенталним насељима, а не покретним и о томе да су многи катуни у средњовековној Србији имали своје атаре.

Константин Дејановић је приложио и село Калопетровци (данас Калипетровци југозападно од Штипа) на обронцима Плачковице³³. Овим даривањима

---

26 Јанковић 1985, 69, 85.

27 Новаковић 1912, 454.

28 Исто, 454; Мишић 2013, 42.

29 Новаковић 1912, 454; Грујић 1932, 40.

30 Опширно Габелић 1984, 172.

31 Новаковић 1912, 454.

32 Исто, 454; Томовић 1977, 94.

33 Новаковић 1912, 455; Грујић 1932, 43.

коначно је заокружено властелинство Лесновског манастира и као такво предато 1381. године Хиландару. Овим је нестало и властелинство некадашње подручне Злетовске епископије, а њена територија је опет потпала под јурисдикцију Охридске архиепископије. Скопска митрополија је остала у саставу Српске православне цркве, али статус *првопрестолне* митрополије остала је само лепа успомена на славна времена.

Литература

Благојевић, 2000 – М. Благојевић, *О спорним митрополијама цариградске и српске патријаршије*, ЗРВИ 38 (1999/2000) 359–372.

Габелић, 1984 – С. Габелић, *Непознати локалитети у околини Лесновског манастира*, Зборник МСЛУ 20 (1984) 163–175.

Грујић, 1932 – Р. Грујић, *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*, Богословље VII - 2 (1932) 93–142; 181–200.

Јанковић, 1985 – М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985.

Копривица, 2012 – М. Копривица, *Попови и протопопови српске цркве у средњем веку*, Ниш 2012.

Мишић, 2013 – С. Мишић, *Заселци у средњовековној Србији*, БИГ 4 (2013) 39–49.

Новаковић, 1912 – Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.

Славева – Мошин, 1988 – Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988.

ССА 13 (2014) – С. Мишић, *Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије*, ССА 13 (2014) у штампи.

Томовић, 1977 – Г. Томовић, *Повеља манастира Лесново*, ИЧ 24 (1977) 83–97.

Томовић, 1974 – Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974.